

Prethodno priopćenje UDK 616.89–008.442.6:159.922.5

177: 616.89–008.442.6

Primljeno 29. 6. 2015.

Slobodan Sadžakov

Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru, Podgorička 4, RS–25000 Sombor
slobodansadzakov@yahoo.com

Narcizam i tijelo

Sažetak

U ovom radu osvrćemo se na određene aspekte funkcioniranja tijela u okviru moderne praktičke stvarnosti, ponajprije u kontekstualnoj vezi s modernim fenomenom narcizma. Ta analiza, između ostalog, podrazumijeva sagledavanje odnosa individualnosti i narcizma, razmatranje mogućnosti vrijednosnog ocjenjivanja mjesta i funkcije narcizma, kao i novoformiranih identiteta tijela u okviru moderne društvenosti.

Ključne riječi

individualizam, narcizam, tijelo, kapitalizam, egoizam

1.

Kada se za predmet promišljanja uzme *tijelo*, na prvi se pogled može učiniti da nam »predmet« ne može biti bliži i poznatiji. Tijelom postojimo, tijekom života neprestano smo svjesni senzacija i potreba tijela; svjesnost potječe od mozga, *toposa* našeg refleksivnog postojanja, koji je i sam *dio* tijela. Zbog svega toga može nam se učiniti da ako nešto poznajemo onda je to, svakako, *tijelo* kao nužno polazište naše egzistencije. Ipak, i u ovom slučaju, vrijedi se prisjetiti Hegelove opaske da »ono poznato nije uvijek i ono spoznato«. U velikom broju situacija, znano je to iz svakodnevnog iskustva, »poznato« može biti poznato na površan način, odnosno polu-reflektirano. Kao što nam je kompleksno fiziološko funkcioniranje tijela samo do određene mjere poznato, tako se i u pogledu funkcioniranja tijela u *mrežama praktičkog svijeta* može reći da je naša spoznaja – djelomična. Načini funkcioniranja praktičkih struktura i procesa često nam nisu sasvim prozirni iako neprestano sudjelujemo u njima i podliježemo njihovim raznovrsnim zakonitostima. Marx je, govoreći o ponašanju ljudi u kompleksnim mehanizmima kapitalističkog poretka, to izrazio na sljedeći način:

»Oni to ne znaju, ali to čine.«¹

Tijelo funkcionira u povijesno ustrojenim sistemima prava, ekonomije, politike, eksploatacije, zadovoljstva, običaja, seksualnosti itd. Rođenjem ulazimo u brojne zatečene odnose koji, između ostalog, podrazumijevaju manje ili više striktno društvene uloge, krugove slobode i neslobode, norme i subverzivnost. Sve to čini i kontekst očitovanja tjelesnosti. U ovom nam je radu namjera

1

Karl Marx, *Kapital I–III*, BIGZ, Beograd 1971., str. 69.

osvrnuti se na određene aspekte funkcioniranja tijela u okviru moderne praktičke stvarnosti, ponajprije u kontekstualnoj vezi s modernim fenomenom narcizma.

2.

Aktualni praktički kontekst, kao rezultat epohalnih »tektonskih« promjena društvenosti, uključuje brojne fenomene koji presudno utječu na doživljaj tijela i forme njegova očitovanja. Neosporno »ubrzanje« modernog svijeta donosi permanentno (re)interpretiranje statusa tijela, u okviru općenitijeg procesa (re)interpretiranja slobode i neslobode. U središtu tog procesa, kao ključno, nalazi se *određenje individualnosti*. Moderno doba kao doba procvata individualnosti donosilo je nove forme identiteta, nepoznate ranijim periodima povijesti, pa i nove forme *identiteta tijela*. Spomenuti proces podrazumijeva, s jedne strane, bogatstvo mogućih očitovanja modernog načina života, ali s druge strane podrazumijeva i njegove duboke ambivalentnosti. To je osnovni razlog teškoća u pogledu sagledavanja i vrijednosnog ocjenjivanja ovog fenomena. Individualnost je, u temeljnom smislu, posredovana političkim, pravnim, moralnim i ekonomskim formama života, koje u određenom povijesnom trenutku bitno ocrtavaju polje društvene interakcije. Na temelju tog praktičkog okvira, koji je i sam podložan permanentnim transformacijama, začinje se i egzistira čitav niz »lebdećih« formi društvenosti/identiteta. Riječ je o formiranju različitih *stilova života* kao mogućih načina realizacije proklamirane moderne slobode izbora.² Dio tih izbora, u okviru potrage za srećom, slobodom i identitetom, vezan je za tijelo i za ono što se može činiti s tijelom. Navedeno »pravo« tijela, kao i ranije spomenuta ambivalentnost individualnosti, pokazuje se kao permanentno laviranje između slobode i neslobode, između mnogobrojnih mogućnosti tijela/identiteta i formi manipulacije, sofisticiranih izbora i tegobnog života tijela, samorealizacije i samoobmanjivanja. Veći dio navedenog zadire upravo u polje manifestiranja fenomena narcizma kao svojevrsne »antropološke mutacije« nastale na potki individualizma.

U raspravama je najteže saznati o čemu se raspravlja, kako je to jednom primijetio Sartre. Slična »nevolja« prati i određivanje pojma narcizma. Problem fiksiranja i vrijednosnog ocjenjivanja ovog fenomena razumljiv je s obzirom na njegova mnogobrojna značenja, odnosno širok spektar aktualnih »lica« narcizma. Ovdje navodimo nekoliko mogućih formi očitovanja i tumačenja narcizma: *psihološka crta, karakterna crta, stil ponašanja, ekonomski i politički konotiran fenomen, kulturni obrazac* (Christopher Lasch), *fenomen integriran u tzv. industriju zabave i mas-medije, pojam koji se može odnositi na kolektivno ponašanje* (kolektivna narcisoidnost)³ itd. Erich Fromm određuje narcizam kao

»... stanje iskustva u kome se jedino osoba sama, njeno tijelo, njene potrebe, njeni osjećaji, njene misli, njeno vlasništvo, sve i svatko što njoj pripada, doživljavaju kao potpuno stvarni, dok je svatko i sve što nije dio osobe ili nije predmet njenih potreba nezanimljiv i nepotpuno stvaran, opažen samo intelektualnim prepoznavanjem, sve dok je afektivno bez težine i boje.«⁴

U okviru ovog definiranja dani su, naravno, samo elementi sagledavanja kompleksnog fenomena kakav je narcizam.

3.

Kada govorimo o povijesnom procesu oslobađanja tijela, odmah iskrsava pitanje: *oslobađanje u odnosu na koga i što?* Kratki odgovor mogao bi glasiti: u odnosu na sve ono što se u određenom povijesnom trenutku smatra *konzer-*

vativizmom, bilo da je riječ o kršćanskoj osudi tjelesnosti, stegama patrijarhalnog formalizma ili tzv. građanskom puritanizmu.

Spomenimo ovdje, najprije, kršćansku osudu tjelesnosti, mjerodavnu u vrlo dugom periodu europske povijesti. U Novom je zavjetu tijelo (*sarx, soma*), u svom podlijeganju prirodnosti, shvaćeno kao ono što odvraća od usmjerenosti bogu.⁵ To je odvratanje istovremeno odvratanje od duhovno-moralne sfere kao sfere proklamiranog *telosa* ljudskog života. Tijelo tendira k ugađanju varkama »zemaljskog života«, koje su od strane novozavjetnog učenja proglašene efemernima. Impulsi osjetilnosti (prirodni porivi tijela) moraju se zatamiti jer predstavljaju nebitno bavljenje sobom i prepreku doseganju »istinskog života«. Svojim osnovnim usmjerenjem (imperativ ljubavi prema bogu i ispunjavanja njegovih »naloga«) kršćansko učenje načelno onemogućuje razmah svih onih fenomena koji su bliski tjelesnom zadovoljenju kao što su *egoizam, hedonizam, narcizam* itd. Oholost, kao novozavjetni sinonim za pojam narcizma, okarakterizirana je u Novom zavjetu kao *grieh*.⁶

Kada je riječ o sistemu patrijarhalne običajnosti, može se uočiti slično detektiranje opasnosti koje donosi *razobručenje tijela*, odnosno osjetilnosti. To je ono što je, s pravom, sa stanovišta tog načina života, prepoznato kao fatalni problem u pogledu održanja poretka. Duh patrijarhalne zajednice ustrojen je tako da iskazuje pretenziju da, u najvećoj mjeri, raspolaže tijelom. Konzekvenca ove pretenzije jest suspenzija mogućnosti razmaha *privacije* tijela, odnosno značajnijeg izdvajanja iz kolektivnih formi života. Tijelo je ono što kolektivni duh hoće s tijelom, čime »raspolaze« u skladu s kanonima običajnosti.⁷ Ono je, u običajno-patrijarhalnom sistemu, pozicionirano striktnim sistemom uloga koji je posredovan kroz sve bitne forme života (svakodnevno postupanje, odjeća, rituali, sklapanje braka itd.). Sve do današnjih dana možemo pratiti recidive takvog načina života, koji se opiru modernitetu. Na primjer, još uvijek aktualno pitanje o nošenju feredže jest, naravno, pitanje o identitetu, tijelu i opstanku jednog sistema, pitanje o slobodi i neslobodi, a ne o pukom komadu tkanine. Modernizacija je pokazala da dokidanje običajnosnog okvira društvenosti donosi sasvim drugačije mogućnosti tijela te da se upravo oslobađanjem osjetilnosti *tijela* izlazi iz patrijarhalnosti i otvara novi prostor kreiranja života. Odumiranje starih tradicionalnih patrijarhalnih stega pokazalo se oslobađajućim, prije svega, za žene, ali u bitnom smislu i

2

Georg Simmel je *stil života* shvatio kao rezultat individualnog izbora i djelovanja koji je vezan, prije svega, za život u velikim gradovima u kojima se kao zadatak postavlja očuvanje individualnosti od »pomasaovljenja« i »otuđenja«. Psihološka osnova na kojoj se javlja »tip velegradskih individualnosti je intenziviranje živčanog života koje proizilazi iz brzih i neprekidnih izmjena vanjskih i unutarnjih dojmova«. Usp. Spahija Kozlić, *Simmelova kritika moderne*, Hijatus, Zenica 2008., str. 133.

3

Usp. Erich Fromm, *Anatomija ljudske destruktivnosti II*, Naprijed, Zagreb 1984., str. 28–29.

4

Ibid., str. 26.

5

Usp. Slobodan Sadžakov, *Novozavetni moral*, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad 2006., str. 128–131.

6

Oholost se, prema kršćanskoj tradiciji, vezuje za nakićenost, gizdavost, okrenutost sebi i nepokazivanje obzira prema drugima, uz neizbježno otuđenje od boga. Nasuprot tome, pozitivno se vrednuju vrline kao što su blagost, skromnost, okrenutost drugima. Usp. Dragan Prole, Alpar Lošonc, Vladimir Gvozden, Aurel Kolnai, Predrag Krstić, *Gordost*, Adresa, Novi Sad 2014., str. 73–81.

7

Jedan od najekstremnijih primjera je fenomen »virdžina«, nekadašnji običaj vezan za područje sjeverne Crne Gore, Kosova i sjeverne Albanije, koji je podrazumijevao da ženska djeca na zahtjev roditelja (obitelji) preuzimaju ulogu muškaraca.

za muškarce.⁸ Ono je predstavljalo pretpostavku etabliranja čitavog niza modernih fenomena, uključujući i narcizam. Narcizam je, kao segment očitovanja individualnosti, podrazumijevao proces rasterećenja tijela od »arhaičnih tabua i opterećenja ne bi li ga na taj način učinio propustljivijim za društvene norme«.⁹

Dok *kršćanski konzervativizam* osuđuje razobručenje tjelesnosti ponajprije radi nagovora vezanog za budućnosni (eshatološki) moment, patrijarhalni konzervativizam to čini pozivajući se na prošlost, s namjerom da se očuva tradirana zajednica. Kršćanstvo kroz eshatološki moment zagovara stav da *prezentnost* nije bitna osim kao odsudno vrijeme moralnog potvrđivanja vjernosti bogu. Tijelo je, u tom kontekstu, shvaćeno kao nužni instrument borbe čiji ishod treba biti pobjeda (bogu okrenute) duše nad zadovoljstvima tijela. U kontekstu patrijarhalnog načina života, sadašnjost treba izvršiti »puku reprodukciju« tradiranog. Nasuprot tome, moderno doba donosi sasvim drugačije valoriziranje sadašnjosti i ciljeva u sadašnjosti. Ono podrazumijeva svojevrstu »trivijalizaciju prošlosti« (Lasch). Moderni život nije više u »funkciji prošlosti ili budućnosti«¹⁰ i moglo bi se govoriti o *hipostazi prezentnosti* koja podrazumijeva bitno drugačiji način života u odnosu na ranije periode. Spomenuta je hipostaza, između ostalog, nužan segment hedonistički koncipirane etike koja u središte stavlja kult želje i »potrage za dobrim životom« (imperativi samorealizacije u sadašnjosti). To je posljedica epohalno ustrojjenog empirizma i senzibiliteta modernog života u okviru kojeg »prevladava strast življenja za trenutak« s redefiniranjem formi ponašanja, pri čemu se upravo briga oko tijela i zadovoljstava tijela pokazuju kao neki od prioriteta.¹¹ Tijelo i njegova zadovoljstva se, simultano s procesom permanentnog uklanjanja »velikih ideala« i »transcendentnih ciljeva«, prepoznaju kao ono najprezentnije, kao osnova hedonizma i narcizma. Zadovoljstvu se više ne stavljaju kruti okviri; naprotiv, ono je vrednovano kao poželjno, pa se može govoriti i o »dirigiranom hedonizmu«, dok relativizirane bivaju nekadašnje okosnice života kao što su poštovanje tradicije, žrtvovanje i asketski ideali. U okviru tog procesa, kao posljedicu »odustajanja od velikih društvenih ciljeva i pridavanja prvenstva sadašnjosti, neonarcizam donosi lebdeću ličnost, bez čvrste okosnice i volje, čije su glavne odlike labilnost i emotivnost«.¹²

4.

Naznačimo još neke od važnih toposa refleksije tijela. Poslije dugotrajne dominacije kršćanskog transcendentno-vrijednosnog okvira, veliki prekid u odnosu na tradirane predodžbe srednjeg vijeka donijela je filozofija Thomasa Hobbesa.¹³ Djelo ovog autora u bitnome označava veliku idejnu *rehabilitaciju tijela*, fokusiranje na »prirodne potrebe« i nastojenosti tijela. Svoju je pažnju Hobbes usmjerio na ono što mu se činilo presudnim, a to je pojam *samoodržanja* koji podrazumijeva borbu za preživljavanje, težnju k moći, interes zaštite od drugih (tijela) i primarnu realizaciju vlastitih potreba. Odranivši transcendentne ciljeve, ovaj je autor društvenost shvatio kao permanentno »vrenje« egoističkih interesa.¹⁴ Naglašavajući egoizam kao čovjekovu presudno determinirajuću karakteristiku – »koja se može samo stišati a nikad sasvim odbaciti« – Hobbes ističe osnovu s koje se mora početi kad se govori o individualnosti (prije svega u njenu ekonomskom vidu).¹⁵ Nadmetanje tijela i pripadnih egoizama u prirodnom stanju ima svoj nastavak, u modificiranoj formi, u društvenom/državnom stanju. Jedan od osnovnih argumenata vezanih za nesigurnost (neodrživost) prirodnog stanja jest, prema Hobbesovu mišlje-

nju, činjenica da »svatko svakog može ubiti«. Tijelo drugog se u prirodnom stanju pokazuje, prije svega, kao *fizička prijetnja*, a u društvenom stanju kao prijetnja realizaciji raznovrsno formiranih egoističkih interesa i svrha (podjela dobara, moći, ekonomskih interesa). Hobbes je u okviru svoje koncepcije naglasio da relativizacija imperativa tijela u prirodnom stanju (težnja k moći, »bazični« egoizam) vodi u zasnivanje države. Državno stanje, kroz nadilaženje koncepcije tijela kao puke prirodnosti, produciralo je novi, sada pravni okvir, u čijem okviru funkcionira novo, »društveno« tijelo. Sve to, u prvom redu, kazuje da je tijelo *društveni konstrukt* i nešto što se neprestano interpretira. Hobbes je, na svojevrstan način, otvorio temu pravnog okvira zaštite tijela kao uvjeta razvijanja svih formi društvenosti.¹⁶ Osiguravanje pravne zaštite tijela je, naravno, tegoban proces i kroz povijest je uočljivo stalno narušavanje pravnog statusa tijela, odnosno redukcija tijela na puki broj, na nevažno »topovsko meso«.¹⁷ Tome je, u relativno bližoj prošlosti, posvjedočilo i događanje vezano za Prvi i Drugi svjetski rat. Tek kad tijelo prestane bivati žrtvovano kolektivizmu, običajnoj patrijarhalnosti, ratnim planovima, domovini itd., kad se depolitizira i dekolektivizira u značajnijem smislu, u pravom će smislu moći ojačati ideja privatnosti tijela i otvoriti se prostor za fenomene kao što su egoizam, hedonizam i narcizam. Jednom riječju, moderni Narcis želi se oblikovati i uživati u sebi mimo »velikih ideja« i imperativa žrtvovanja, situiran u jednom naoko ahistorijskom zakutku.¹⁸

5.

Nastavimo sada razmatrati neke značajke odnosa individualnosti i narcizma. U sagledavanju narcizma kao modernog fenomena često se može naići na ocje-

8

O tome šire u: John MacInnes, *The End of Masculinity*, Open University Press, Buckingham 1998.

9

Gilles Lipovetsky, *Doba praznine*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad 2011., str. 85.

10

Ibid., str. 68.

11

Christopher Lasch, *Narcistička kultura*, Naprijed, Zagreb 1986., str. 5.

12

G. Lipovetsky, *Doba praznine*, str. 285.

13

Šire o tome u: Slobodan Sadžakov, »Hobbes i problem egoizma«, *Filozofska istraživanja*, god. 32 (2012), sv. 1, str. 63–77.

14

Hobbes smatra da »ne postoji takav *finis ultimus*, krajnji cilj, niti *summum bonum*, najviše dobro, kao što se govori u knjigama starih filozofa morala«. Thomas Hobbes, *Levijatan*, Gradina, Niš 1991., str. 110. Za Hobbesove poglede na religiju usp.: Pierre Manent, *Intelektualna istorija liberalizma*, Stubovi kulture, Beograd 2001., str. 37–61.

15

Hobbesovu se poziciju često smatra pozicijom tzv. *racionalnog egoizma*. Usp. Gregory S. Kavka, *Hobbesian Moral and Political Theory*, Princeton University Press, Princeton 1986., str. 29–46.

16

Klasično djelo u sferi prava (kaznenog prava) koje se odnosi na zaštitu tijela od mučenja je: Cesare Beccaria, *O zločinima i kaznama*, Logos, Split 1984.

17

U literarnom je smislu ta tema vjerodostojno obrađena u djelima koja se bave Prvim svjetskim ratom kao što su: Miroslav Krleža, *Bitka kod Bistrice Lesne*, Prosveta, Beograd 1964. te Erich Maria Remarque, *Na Zapadu ništa novo*, Minerva, Subotica 1980.

18

»Suviše obuzet samim sobom, Narcis odstaje od religijskog vojevanja, dezinvestira velika pravovjerja, njegove su naklonosti vođene modom, kolebljive, lišene duboke motiviranosti.« G. Lipovetsky, *Doba praznine*, str. 90.

nu da on predstavlja *hipostazu individualnosti*, neku vrstu njene tamne strane koja podrazumijeva zaborav drugih i njegovanje predodžbe o sebi bez puno veze sa stvarnošću. Lako je uočiti da je riječ o vrijednosnim sudovima koji sugeriraju negativne aspekte očitovanja ovog fenomena. Upravo to vrijednosno ocjenjivanje narcizma u okviru moderne društvenosti predstavlja ogroman problem. Ako se pođe od toga da narcizam jest zakonomjerno i dopušteno »lice« individualnosti, onda se mogu postaviti i sljedeća pitanja: Postoje li i gdje su granice narcizma? U kojem smislu taj fenomen može biti ocijenjen kao »slijepa ulica« slobode, njena parodija, prazna ljuštura individualnosti? Koje se druge forme individualnosti mogu vrednovati kao »bolje« i »dostojnije« od banalnosti narcizma? Kako unijeti vrijednosni kriterij i o narcizmu govoriti kao o nečemu istinitom ili neistinitom? Kako ga etički vrednovati? Može li se govoriti o patološkim formama narcizma?¹⁹ Je li svako bavljenje sobom i isticanje sebe narcizam ili je riječ samo o stupnju i opsegu očitovanja, odnosno o »kriterijima prihvatljivog«? Da li »praksa izjednačavanja narcizma sa svim što je sebično i neugodno narušava povijesnu specifičnost«?²⁰ Postoji li »zdravi« narcizam?

U pokušaju približavanja odgovorima na navedena pitanja, ovdje se možemo prisjetiti različitih etapa individualizma, pripadnih različitim etapama razvoja građanskog svijeta. Najprije treba spomenuti shvaćanja prosvjetiteljskih mislilaca o individualizmu. Ta shvaćanja obilježavalo je povjerenje u pogledu potencijala razumskog subjekta (koji su zatumljeni prethodnim epohalnim sistemom društvenosti). Riječ je o svojevrsnom optimizmu u pogledu oslobođenja ljudskih potencijala u moralnom, političkom i znanstvenom smislu. Prosvjetitelji su iskazali uvjerenje da progresivno oslobađanje individualnosti treba biti, na različite načine, usmjereno na ono *opće*, na sudjelovanje i nadzor u pogledu svega onoga što je strukturno i što omogućuje (aktivno sudjelovanje u osmišljavanju političke i moralne zajednice). Iz njihove perspektive vjerojatno su teško bili i zamislivi neki od oblika individualnosti koje mi danas imamo pred očima. Može se pretpostaviti da bi to bilo shvaćeno kao iznevjeravanje temeljnih ideja o individualnosti i prosvijećenosti te proglašeno bizarnošću i trivijalnošću. Ono što je s modernitetom postalo očigledno jest to da su mogući načini prakticiranja individualnosti veoma disperzivni i bez konsenzusa u pogledu kriterija suđenja. »Pandorina kutija« moderne slobode iznjedrila je obilje životnih manifestacija i zaljuljala mnoge granice, uvijek s istom parolom: »i to je individualnost, i to je slobodno očitovanje«. Konkzekvenca modernog vrijednosnog pluralizma je svojevrsni relativizam, koji je, u svojoj podmakloj fazi, doveo do potpunog probabilizma merituma. Gilles Lipovetsky ističe da je na djelu drugi val individualnosti koji je umnogome različit od prvobitnog. On govori o »druvoj individualističkoj revoluciji«, u okviru koje se narcizam pokazuje kao »posljedica i minijaturizirana manifestacija procesa personalizacije, simbol prelaska s 'ograničenog' na 'totalni' individualizam, simbol druge individualističke revolucije«.²¹ Upravo suvremeni individualizam, između ostalog, »rađa dotad nepostojeću figuru Narcisa« koji na svoj način radi na »oslobođenju vlastitog Ja, na svojoj uzvišenoj sudbini autonomije i nezavisnosti«.²² Jednom riječju, narcizam se etablirao kao jedan od mogućih i dopustivih odgovora na pitanje o sadržaju individualizma, praćen nastankom čitave jedne kulture koja to permanentno omogućuje. Spomenuto etabliranje podrazumijevalo je raskid s brojnim dotadašnjim formama društvene interakcije i donijelo »dotad nevjerojatne kombinacije aktivnosti i pasivnosti, milijarde hibridnih bića bez snažne grupne pripadnosti«.²³

Sagledavanje modernog narcizma odvija se usred sveopće pozitivizacije tog principa. S obzirom na to, može se uočiti da se teško dolazi do kritičke »stajne točke« s koje se mogu iznijeti vrijednosni (u okviru toga i etički) argumenti o devastirajućim aspektima etabliranja i perpetuiranja ovog fenomena te o sužavanju i osiromašenju formi ljudske interakcije. Naravno, i pored toga postoje značajni naponi koji dolaze iz sfere filozofije, sociologije i psihologije, a idu u pravcu sagledavanja funkcija, manifestacija i konzekvenci reprodukcije principa narcizma u okviru moderne društvenosti. U području filozofije, kako u klasičnoj tako i u recentnoj literaturi, postoji mnogo respektabilnih pokušaja preispitivanja onoga što donosi stvarnost građanskog svijeta, koji su u kontekstualnoj vezi i s temom narcizma.²⁴ Slično je i u području sociologije.²⁵ U okrilju psihologije također se može uočiti kritičko sagledavanje fenomena narcizma, kako u pogledu značajki psihološkog razvoja tako i u pogledu nagoviještenih patoloških konzekvenci koje donosi hipostaza ovog principa.²⁶ To, u određenom smislu, predstavlja daleki odjek onoga što je u rudimentu dano već u mitu o Narcisu. Taj je mit ukazao na fatalnost prevelike zaljubljenosti u sebe i opsjednutosti sobom, na kob apsolutizacije *fysisa* i samozaljubljenosti. Kada je riječ o psihoanalitičkom sagledavanju narcizma, raspravu su pokrenule poznate Freudove studije o ovom fenomenu i njegovo razlikovanje *primarnog* i *sekundarnog* narcizma.²⁷ Donekle na Freudovu tragu, autori poput Fromma o narcizmu govore u okviru detektiranja »patologije normalnosti« i »iracionalnog racionalizma« koje producira moderna društve-

19

»Po načelu da patologija predstavlja pojačanu verziju normalnosti, *patološki narcizam*, koji nalazimo u karakternim poremećajima te vrste, trebao bi nam reći nešto o narcizmu kao društvenoj pojavi.« Ch. Lasch, *Narcistička kultura*, str. 43.

20

Ibid., str. 37.

21

G. Lipovetsky, *Doba praznine*, str. 15.

22

Ibid., str. 72.

23

Ibid., str. 97. Treba spomenuti i činjenicu da se za etabliranje fenomena kao što je moderni narcizam moralo osigurati mnoštvo pretpostavki u pogledu reprodukcije društvene stvarnosti (slobodno vrijeme, mas-mediji, struktura intersubjektivnih odnosa itd.). Neke od pretpostavki vezane su i za »vanjske uvjete« doživljaja vlastitog fizičkog lika. Carla Rice ukazuje na to da su u 19. stoljeću samo bogatije obitelji mogle sebi priuštiti ogledalo, dok pripadnici »nižih klasa« praktično nisu ni imali »uvid« u svoj fizički izgled. Usp. Carla Rice, *Becoming Women*, University of Toronto Press, Toronto 2014.

24

Ovdje se vrijedi prisjetiti Millovg pokušaja korigiranja Benthamove koncepcije ugone, sažeto iskazanog usporedbi vrijednosti »zadovoljne svinje« i »nezadovoljnog Sokrata«. Prije njega, Kant je govorio o vrednovanju u

pogledu sfere morala, supostavljajući »niže ugone«, koje potječu iz »patološke sfere«, i opće kriterije umnosti (morala).

25

Spomenimo knjige kao što su: David Riesman, *Usamljena gomila*, Nolit, Beograd 1965.; Robert D. Putnam, *Kuglati sam*, Mediterranean publishing, Novi Sad 2008.; Sherry Turkle, *Sami zajedno*, Clio, Beograd 2011.

26

Prema klasifikaciji poremećaja u DSM-IV (američki *Priručnik za dijagnostiku i statistiku mentalnih oboljenja*), narcisoidni poremećaj ličnosti ogleda se u tome što osoba ima izraženu potrebu za divljenjem i nedostatak suosjećanja s drugima. Simptomi koji su prisutni su, prije svega, grandiozni osjećaj vlastite veličine, koji nije u skladu s njenim realnim dostignućima, zaokupljenost fantazijama o neograničenom uspjehu, moći, briljantnosti itd. Lipovetsky smatra da se narcistički poremećaji »manje javljaju u vidu poremećaja s jasnim i jasno definiranim simptomima nego u vidu 'karakternih poremećaja' koji se odlikuju neodređenom i sveobuhvatnom nelagodnošću, osjećanjem unutrašnje praznine i besmislenosti života, nesposobnošću osjećanja stvari i bića.« G. Lipovetsky, *Doba praznine*, str. 102.

27

Usp. Sigmund Freud, »Prilog uvodu u narcizam«, u: Sigmund Freud, *Budućnost jedne iluzije*, Naprijed, Zagreb 1986.

nost.²⁸ Fromm na zaoštren način, imajući u vidu čitav niz pojava (među njima i moderni narcizam) koje negativno ocjenjuje, postavlja pitanje: Može li se, zaista, govoriti o »bolesnom društvu«?²⁹

6.

Manifestacije narcizma vezane su za mnogobrojne forme moderne društvenosti. Neke od najuočljivijih svakako su one koje se odnose na oblikovanje *identiteta tijela*. Tijelo, rasterećeno od patrijarhalne, kršćanske i etičke osude, postaje osnovni »instrument« narcizma, topos uživanja, izražavanja i potvrđivanja, vrlo često i grotesknog pridavanja važnosti. Relativiziranjem »velikih« ciljeva i ideala, a s primatom hedonizma i samoobuzetosti, za tijelo se otvara specifičan prostor »čistog promiskuiteta sa sobom«. Lipovetsky naglašava da »narcizam upravo proizlazi iz ustoličenja nove imaginativnosti tijela«,³⁰ dok Lasch, opisujući »kulturu narcizma«, detektira sve veću brigu oko vanjštine, odnosno tretiranja tijela kao »sredstva samoekspresije«. Tijelo se pokazuje kao »besmrtna mašina beskrajno sposobna za preoblikovanje«. ³¹ Ono je *podij* za široki raspon očitovanja, od umjetničkog izražavanja (*body art*, *performans*) do banalnih izljeva samozaljubljenosti i ekshibicionizma.

Pored navedenog, ostaje pitanje što je s društvenom interakcijom tako formiranih modernih narcisa, odnosno pitanje kako »egomanijakalno imperijalno sepstvo« izlazi na agoru društvenosti.³² Iako je riječ o primarnoj usmjerenosti na sebe, moderni Narcis očajnički vapi za drugima, prije svega za reduciranim drugima (onima koji će potvrditi Narcisovu konstruiranu i prezentiranu sliku). Dok je mitskom Narcisu ogledalo mogao biti potok, moderni je Narcis upućen na ljude kojima želi prikazati tijelo, uspjeh, bogatstvo itd., odnosno dobiti od njih potvrdu o vlastitom značaju. Drugi se, dakle, pokazuju kao neizbježna »adresa« prikazivanja narcizma:

»Usprkos povremenim iluzijama o vlastitoj svemoći, narcisu su potrebni drugi da bi doživio samoopoštovanje. On ne može živjeti bez publike koja mu se divi. (...) dok je opori individualist doživljavao svijet kao praznu divljinu koju valja oblikovati po svojoj vlastitoj zamisli, za narcisa je svijet ogledalo.«³³

U tako formiranom kontekstu »narcističke kulture« na djelu je permanentno nadmetanje narcizama, borba za priznanje i potvrđivanje te ubrzano premještanje komunikacije na sasvim drugačije razine u odnosu na ranije. Neprestana reprodukcija narcizma pokazuje se kao potreba identiteta, važan dio svakodnevnih interakcija i nastojanja da se osiguraju bar prividi značaja i uravnoteženosti, iza maske opće ravnodušnosti (nova hibridna društvenost funkcionira iako se zapravo nitko nikome ne pokazuje kao doista važan). Narcizam traži i stvara svoje »oaze«, nezavisno od ustaljenih kriterija objektivnosti i istinitosti.³⁴ U određenom smislu, Hobbesova čuvena postavka da je čovjek čovjeku vuk (ili egoist) dobiva svoju modernu repliku – *čovjek je čovjeku narcis!* Sve to je neizbježno posredovano novim formama masovnog komuniciranja. Širenje moći medija i drugih sredstava masovne komunikacije pokazalo se vrlo pogodnim za preobražaj velikog dijela života i svojevrsnu *eksploziju narcizma*.³⁵ Na taj način narcizam se smješta u jedan poseban društveni konstrukt koji ima sve manje veze sa stvarnošću u klasičnom smislu. Pored ostalog, Lasch smatra da je sveprisutnost kamera u našim životima dovela do toga da se često prikazujemo lažno.³⁶ Istinitom postaje slika, prikaz, imidž, vanjština. Narcizam mora »izaći iz sebe«, a u tom »izlasku« neodvojiv je od raznovrsnih formi reklame i samopromocije, uz fleksibilno adaptiranje aktualnom tržištu poželjnog. Virtualna sfera, dakle, unosi narcizam i pokazuje se pogodnom

za novo formatiranje identiteta (u okviru toga i identiteta tijela). Fenomenologija modernog narcizma, prijenos iz sfere neposrednih odnosa u virtualno, usidrena je, između ostalog, u permanentnom prikazivanju (mediji, internet, društvene mreže). Imperativ moderne komunikacije, u okviru koje je integriran i narcizam, podrazumijeva *permanentnu prisutnost*. »Lebdeći« status narcizma nalazi korespondenciju u specifično strukturiranim virtualnim odnosima, u njihovoj neobaveznosti: ništa nije stalno; informacije, slike, ekspresije i impresije smjenjuju se neviđenom brzinom, one postaju nevažne već koji trenutak po objavljivanju ili doživljavanju.³⁷ Međutim, moderni Narcis, čije su svrhe dominantno vezane za sadašnjost, prihvaća modernu verziju »panta rei«, nestalnost kao neminovnost i u okviru nje vrši samopromociju i prezentiranje s namjerom da se »dopada«, da »zavodi, i to što je duže moguće«, uz neprestanu želju da bude »slušan, prihvaćen, zaštićen, voljen«.³⁸

Prostor narcističke promocije traži se i u sferi »visoko vrednovanih ponašanja« (humanitarna djelatnost, empatija, solidarnost, razne vrste angažiranosti i »društvene svjesnosti«). »Reklamni« rezon narcizma, s manje ili više uspjeha u pogledu vlastite mimikrije, zaposjeda i ove sfere. Čak i »kad teži odgovornosti i dobročinstvu *à la carte*, Narcis je i dalje Narcis, simbolično utjelovljenje našeg centripetalnog doba«.³⁹ Smisao javnosti (javne sfere) biva postupno redefiniran, u skladu s potrebama narcizma. Na djelu su nova shvaćanja njenog smisla i načina funkcioniranja, vrlo različita u odnosu na klasične prosvjetiteljske i liberalne predodžbe o tome (vezane prije svega za aktivno sudjelovanje u kreiranju i kontroli političkih, moralnih i drugih zajednica). Sfera privatnosti se, uz pomoć »narcističkog impulsa«, na specifičan

28

Pod pojmom 'narcizam' Fromm je podrazumijevao raznovrsne oblike samodivljenja, samozadovoljstva i samouveličavanja, koristeći ga u kontekstualnoj vezi s pojmom 'asocijalni individualizam' koji opisuje pojavu sužavanja potrebe za suradnjom i za drugima općenito.

29

Usp. Erich Fromm, *Zdravo društvo*, Naprijed, Zagreb 1989.

30

G. Lipovetsky, *Doba praznine*, str. 81.

31

Renata Salecl, *Tiranija izbora*, Arhipelag, Beograd 2014., str. 126.

32

Usp. Ch. Lasch, *Narcistička kultura*, str. 14.

33

Ibid., str. 11.

34

U literaturi su navođeni brojni razlozi te potrebe: životni »ventil«, produktivan princip u koordinatama kapitalističkog sistema društvenosti, pokušaj kreativnosti, nadilaženje straha, oblikovanje identiteta, samodopadljivost, traganje za osjećanjem vrijednosti itd.

35

Usp. Jean M. Twenge, W. Keith Campbell, *The Narcissism Epidemic*, Atria Paperback, New York 2013., str. 90–107.

36

Analizirajući američku kulturu, Lasch je iskazao mišljenje da su Amerikanci izgubili sposobnost spontanih osjećanja, pa čak i ljutnje, stvarajući specifičnu »komercijaliziranu ljubaznost« iza koje se krije surovo natjecanje s ciljem postizanja položaja, uspjeha i bogatstva.

37

»Narcizam se pojavljuje kao dosad nepostojeći oblik apatije sačinjen od površinske osjetljivosti na svijet i istovremeno duboke ravnodušnosti prema njemu: to je paradoks koji djelomice objašnjava pletoru informacija kojima smo zasuti i brzinu kojom masmedijalizirani događaji prekrivaju jedni druge, onemogućavajući bilo kakvu trajnu emociju.« G. Lipovetsky, *Doba praznine*, str. 70.

38

Ibid., str. 95.

39

Ibid, str. 313. »U demokratskim vremenima, ljudi se rijetko žrtvuju jedni za druge, ali pokazuju opće suosjećanje prema svim pripadnicima ljudskog roda« (Alexis de Tocqueville), cit. prema: G. Lipovetsky, *Doba praznine*, str. 268.

način transformira i »otvara« prema javnoj sferi, pri čemu, u okviru sveopće bagatelizacije, upotrebljivo i korisno postaje sve što može privući pažnju i dati priliku narcističkoj ekspresiji, pa i ono što je nekoć ljubomorno čuvano kao najosobnije (moderna »rasprodaja boli«, osjećaja, radosti, obiteljskih intimnih trenutaka). Površnost narcizma, očitovana u nepreglednom obilju vanjskih manifestacija, trijumfira nad svim onim manje transparentnim, teže dokučivim i posredovanim. Pretpostavljena dubina i značaj »nevidljivog« i duhovnog (»duše«) biva relativizirana, što je jedna od ključnih konzekvenci povijesno etabliranog empirizma. Jednom riječju, imperativi prezentnosti (trenutnog uživanja i prikazivanja) ono su što najviše korespondira s narcizmom, dok sve ostalo iskušava »sudbinu« margine i upitnosti. U tom pogledu mediji, društvene mreže, različita tehnička pomagala, *fitness*-centri, kozmetički saloni itd. postaju »radionice« proizvodnje i »podiji« prikazivanja narcizma, bilo da je riječ o tijelu ili drugim »poželjnim« vrijednostima.⁴⁰ U isto vrijeme, na elektroničkom/medijskom »sajmu taštine« događa se transformacija tijela od njegove nekadašnje oslobodilačke funkcije k upotrebnom sredstvu u procesu prodora bizarnosti, ekshibicionizma i pseudo-slobode umotane u privid autentičnosti, duboko integrirane u postojeći sistem. *Crescendo* tog procesa predstavlja aktualna pomama za »selfijima« (*selfies*), koja je manje neka »vrsta samoistraživanja«, kako se često sugerira, a više tužni znak devijantnosti koju narcizam donosi. Ta pojava ujedinjuje *narcizam*, *inzistiranje na važnosti trenutka* (prezentnost) i *želju za prikazivanjem* (prije svega tijela) drugima. U toj vizuri, svaki je trenutak važan, treba ga učiniti službenim, podijeliti s drugima jer je *doživljeno samo ono što je prikazano*.

Silazak s novouspostavljene pozornice, povratak iz virtualnog (elektroničkog, medijskog) zabrana narcizma u klasičnu »staromodnu« realnost (koja podrazumijeva mnoštvo životnih zapriječenosti od kojih se eskapistički bježi), rjeđe se prihvaća traumatično, a češće na fatalistički ravnodušan način. Pri povratku iz virtualne sfere nailazi se na ranije »odbačeno tijelo« ili »zastarjelo tijelo« (Stelarc), tj. ono tijelo koje ostaje u realitetu pri ulasku u virtualno.⁴¹ Riječ je o neprestanoj dualnosti na koju se moderni Narcis mora adaptirati, o dijalektici *realne beznačajnosti* i *samoizgrađene značajnosti*, u okviru koje se tjelesnost pokazuje kao nešto što lavira između realnosti i virtualnog, pri čemu nisu sasvim jasne granice gdje prestaje jedno, a počinje drugo.

7.

Jačanje ideje narcizma, kao i povijesno etabliranje principa egoizma, u bitnome je utjecalo na redefiniranje formi ljudskog identiteta i društvene interakcije. U modernom je dobu na djelu, prema mišljenju velikog broja autora, apsolutizacija individualne samovolje gdje god je to moguće, odnosno legitimiranje brojnih formi narcistički i egoistički protumačene individualnosti. Jedan od autora koji na to skreće pažnju je Gilles Lipovetsky. Govoreći o interakciji modernih individua, Lipovetsky napominje da

»... prostor međuljudskog suparništva postupno ustupa mjesto neutralnom javnom odnosu u kojem Drugi, izgubivši svu puninu, nije više neprijateljski nastrojen niti je suparnički raspoložen, nego je ravnodušan-desupstancijaliziran.«⁴²

Ravnodušnost postaje primarni vid međuljudskog općenja, što je u potpunoj suglasnosti s narastajućim *diskursom bezosjećajnosti*.⁴³ U toj atmosferi, koju je producirao tijekom moderne društvenosti, reinterpetiraju se obrasci svakodnevnog ponašanja i formira kompleksna fenomenologija ljudskih odnosa (prijateljstvo, brak, kolegijalni odnosi, javnost, moralne dužnosti itd.).⁴⁴

Moderni fenomen narcizma javlja se, nesumnjivo, kao jedan od mogućih odgovora na pitanje kako savladati moderni osjećaj »iskorijenjenosti iz svijeta«. ⁴⁵ On predstavlja »nastup« u sistemu osiromašenih intersubjektivnih odnosa, ali u bitnome i segment reprodukcije takvih odnosa, prije dio njihova konzerviranja negoli transcendencije. Moderne forme socijalne interakcije, prožete narcizmom, strukturno sužavaju brojne mogućnosti razvijanja drugačijih tipova komunikacije, suradnje, integracije, empatije, zainteresiranosti i akcije. Izgrađena na osnovama »narcističke kulture«, aktualna interakcija ne podrazumijeva produktivan odnos, nego prije parodiju komunikacije i suradnje u režiji atomiziranih pojedinaca, kao i uočljivu oskudnost odnosa »alergičnih subjekata«. Narcisoidna osoba često »postize osjećaj sigurnosti u potpuno subjektivnom uvjerenju o svom savršenstvu, svojoj nadmoćnosti prema drugima, o svojim izvanrednim kvalitetama, a ne putem odnosa prema drugima ili putem ikakvog svog rada ili dostignuća«. ⁴⁶ U ovako struktuiranim odnosima, stvarnost modernog Narcisa dobiva oblik »rastrzane svijesti«, s permanentnom ambivalentnošću u sferi emotivnog odnošenja prema drugima:

»Očaj Narcisa, suviše dobro programiranog u svojoj samoobuzetosti da bi mogao biti dirnut Drugim, da bi izašao iz samog sebe, a ipak još uvijek nedovoljno programiranog jer još uvijek žudi za afektivnim odnosima.« ⁴⁷

Još jedan važan aspekt vezan za interakciju na »narcističkim osnovama« jest njeno sagledavanje u kontekstu konflikta i zaoštavanja ljudskih odnosa. Lasch kao osnovnu karakteristiku modernog odnošenja navodi naizgled paradoksalan moment vezan za suradnju i napetost unutar reprodukcije društvenosti:

»Prevladavajući način međusobnog ponašanja u današnjem društvu je suparnička saradnja.« ⁴⁸

Ovaj autor podrobno opisuje »kulturu natjecateljskog individualizma koja je u svojoj izopačenosti logiku individualizma dovela do krajnosti, do rata svih protiv svijeta, a potragu za srećom do slijepe ulice narcističke obuzetosti sobom«. ⁴⁹ U brojnim slučajevima narcizam se, kao i egoizam, pokazuje kao tip ponašanja koji je ne samo neka vrsta »ventila« i samoosmišljavanja nego i naglašeno produktivan princip u okviru koordinata moderne kapitalističke društvenosti. ⁵⁰ Lipovetsky smatra da narcizam

40

Npr. opsjednutost psihičkim samousavršavanjem, umotana u retoriku autentičnosti.

41

Usp. Mihail Epštejn, *Filozofija tela*, Geopoetika, Beograd 2009., str. 20.

42

G. Lipovetsky, *Doba praznine*, str. 61.

43

Tome treba dodati i Taylorovo mišljenje o javljanju specifičnog eskapizma moderne građanske individue, odnosno bijega u više ili manje značajna područja privatnih zadovoljstava, što »objektivno može voditi gubitku političke moći, kao i pojavi nove vrste čovjekova otuđenja od javne sfere«. Charles Taylor, *Prizivanje građanskog društva*, Čigoja štampa, Beograd 2000., str. 34.

44

»Savjeti ljudima da ne ulažu previše u ljubav i prijateljstvo, da izbjegnju preveliku ovisnost o

drugima, da žive za trenutak – a upravo su to glavni čimbenici koji su doveli do krize ljudskih odnosa.« Ch. Lasch, *Narcistička kultura*, str. 31.

45

»Kult intimnosti skriva sve veći očaj traženja intimnosti. Osobni odnosi se raspadaju pod emocionalnim teretom«. Ibid., str. 213.

46

E. Fromm, *Zdravo društvo*, str. 26.

47

G. Lipovetsky, *Doba praznine*, str. 105.

48

Ch. Lasch, *Narcistička kultura*, str. 133.

49

Ibid., str. XV.

50

Lasch smatra da »usprkos svim svojim unutrašnjim patnjama, narcis posjeduje mnoge

»... ide ruku pod ruku sa sve barbarskijim i sve konfliktnijim ljudskim odnosima. Pojedinci samo prividno postaju društveniji i spremniji za suradnju; iza paravana hedonizma i brižnosti, svatko cinično eksploatira osjećaje drugoga i brine o vlastitom interesu ne vodeći računa o budućim naraštajima. Čudna je koncepcija taj narcizam, predstavljen kao dosad nepostojeća psihička struktura, a zapravo zahvaćen mrežom 'samoljublja' i želje za priznavanjem, koje su još Hobbes, Rousseau i Hegel smatrali odgovornima za rat među ljudima.«⁵¹

Sve navedeno sugerira potrebu otvaranja pitanja cjeline moderne društvenosti i načina njenog perpetuiranja, odnosno pitanje analize narcizma u kontekstu osnovnih strukturnih karakteristika epohalnog načina društvenosti obilježjenog ekonomskim sistemom reprodukcije. Time se izbjegava »psihologiziranje« ovog fenomena, s obzirom na to da se čini suviše jednostavnim svesti ga na područje psihologije i izdvojiti iz cjeline praktičkog događanja.⁵²

8.

U prethodnim smo poglavljima rada nastojali naznačiti neke od karakteristika fenomenologije modernog narcizma. Kada je riječ o toj temi, kao jedan od važnih momenata čini se utjecaj ekonomskih determinanti na formiranje i reprodukciju principa narcizma.⁵³ Treba spomenuti i to da se tijelo, u raljama narcističke samoobuzetosti i pod dojmom »bezgraničnih horizonata oslobođenih spiralom subjektivne autonomije«,⁵⁴ može učiniti isključivo sferom mnogostrukih mogućnosti slobode i »lepršavih izbora« te ugodne samodovoljnosti u pogledu kreiranja života. To znači previdjeti njegovu relativno čvrstu pozicioniranost u okviru modernog kapitalizma, njegov djelokrug i uzglobljenost u okviru struktura koje su primarno usmjerene na reprodukciju određenih ekonomskih interesa i rezona. S obzirom na to, manipulacija, eksploatacija, otuđenje i drugi devastirajući momenti tako producirane društvenosti predstavljaju teže uočljivi i »dokazivi« dio, posebno zbog svoje ideologijske mistifikacije.⁵⁵ U analizama individualizma (a u okviru toga i narcizma), često se govori o apstraktnoj »građanskoj individi«, uz veličanje pripadne slobode raznovrsnih izbora i sugeriranje gotovo neograničenih mogućnosti samorealizacije. Međutim, tek bi konkretiziranje i detaljnija analiza pokazali različite razine upotrebe i manipulacije narcizmom i tijelom te različite razine degradacije prouzročene profitom kao dominantnim telosom.⁵⁶ Takva analiza ne može doći iz sfere pozitivističkog i apologetskog pristupa stvarnosti, nego jedino iz optike kritičkog promišljanja moderne društvenosti, odnosno sagledavanja pojava u njihovoj višeslojnosti.

Vraćajući se temi tijela, može se zapaziti postojanje permanentnog laviranja između mogućih formi očitovanja individualnosti, pa i onih koje se odnose na identitet tijela:

»Tijelo je danas, možda više nego ikad prije, s jedne strane gurnuto u arenu društvenih sukoba i represivne kontrole, a s druge otvoreno, više nego ikad prije, prema oslobađajućim aspektima suvremene kulture i društvenog života.«⁵⁷

U vidu također treba imati i činjenicu da je tijelo kroz povijest oslobađano zahvaljujući raznovrsnim ekonomskim rezonima i potrebama. Mnogo je primjera kako je »nevidljiva ruka« tržišta »usklađivala« i »usklađuje« *poriv za slobodom i potrebe kapitala*, kako određene pomake slobode čitavom jednom ideološkom mašinerijom (koja ne mora biti represivna u klasičnom smislu) integrira u sistem ekonomske reprodukcije i eksploatacije. Jedan od njih je i tzv. *seksualna revolucija* (seksualno oslobođenje). Kapitalizam je, postupno i ne bez prepreka, »oslobađao« tijelo svuda gdje se pokazivalo da to »oslobođenje« može donijeti – profit.⁵⁸ U skladu s time, čini se da se i u fenomenu

modernog narcizma može pokazati veza između narcističke samoobuzetosti i tržišta, veza između formiranja karakterne strukture i doživljavanja sebe kao robe (koja se mora na najbolji i najprivlačniji način »upakirati«, prezentirati i što bolje prodati).⁵⁹ Drugim riječima, sinteza slobode izbora i narcizma događa se najčešće upravo u sferi ekonomije.⁶⁰ Mnogostruki oblici bavljenja tijelom (zadovoljavanje proklamiranih standarda fizičkog izgleda) i »psihousavršavanja« svoje »ušće« imaju upravo u konzumerizmu, potpomognuti čitavom »industrijom« stvaranja profita.⁶¹

9.

Kapitalizam kao epohalni sistem društvenosti ima golemu sposobnost integracije i eksploatacije čitavog niza fenomena koji su povezani s individualnošću. Narcizam se, kao što smo nastojali naznačiti u ranijim poglavljima rada, pokazao pogodnim za to upravo zbog svoje imanentne površnosti, konfor-

bitne stvari potrebne za uspjeh u birokratskim institucijama, koje mnogo polažu na manipuliranje međuljudskim odnosima, ometaju stvaranje dubokih osobnih privrženosti, a istovremeno pružaju narcisu odobravanje koje mu je potrebno da bi osjetio samopoštovanje«. Ibid., str. 248.

51

G. Lipovetsky, *Doba praznine*, str. 93.

52

O psihološkim osnovama narcizma, kritici Frommova pristupa te odnosu »kličičkih aspekata narcističkog sindroma« i analizi društvenog konteksta usp. Ch. Lasch, *Narcistička kultura*, str. 35–38.

53

To podrazumijeva i širu analizu utjecaja ekonomske sfere na oblikovanje karakterne strukture i identiteta tijela, odnosno razmatranje njena udjela u pogledu tzv. tržišnog koncepta ličnosti i svojevršnog discipliniranja tijela.

54

G. Lipovetsky, *Doba praznine*, str. 308.

55

»Naš grozničavi interes za tijelo uopće nije spontan i 'slobodan', nego se pokorava društvenim imperativima kao što su 'linija', 'forma', orgazam. Narcizam igra i dobija na svim poljima, funkcionirajući u isti mah kao izvršitelj destandardizacije i kao izvršitelj standardizacije.« Ibid., str. 84.

56

Ta konkretizacija pokazala bi velike razlike u načinu života pripadnika jednog društva, zavisno od njihovog socijalnog položaja. Mjesto u »lancu narcizma« nije isto za sve, kao ni svakodnevno »raspolaganje« tjelesnošću. Na djelu je ogroman raspon mogućih očitovanja, od sofisticiranog bavljenja sobom do vrlo brutalne i devastirajuće borbe za opstanak (za neke tijelo ne predstavlja mogućnost

'lepršavih' izbora, nego i dalje, kao i u pret hodnim stoljećima, radnu snagu kao jedinu 'imovinu').

57

Usp. Ana Maskalan, »Ljepota boli«, u: Ivana Zagorac (ur.), *O sportu drugačije*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2014., str. 174.

58

Upotreba tijela u funkciji stjecanja profita posebno je očigledna u sferi sporta. Može se zapaziti čitav niz pojava koje opstaju usprkos svojoj iracionalnosti i barbarstvu jer »donose profit« (boks, *ultimate fight*, »rekordomanija« praćena raznim formama dopinga i ugrožavanja tijela). Usp. Ivana Greguric, »Kiborgizacija u sportu«, u: I. Zagorac (ur.), *O sportu drugačije*, str. 183–195.

59

»Jesu li današnji pacijenti/ce estetske kirurgije tašti/e? Neki od njih svakako i jesu, a neki od njih traže način preživljavanja u svijetu političke, medicinske i ekonomske *normalizacije*.« A. Maskalan, »Ljepota boli«, str. 176.

60

Već je Mandeville ukazao na povezanost između oholosti (narcizma) i ekonomije. Također treba imati u vidu i vezu između moderne »estetizacije« i ekonomije: »U suvremenoj globalnoj krizi 20 kilograma sala manje, 10 centimetara duže noge i pune košarice grudnjaka izgleda da mogu utjecati na skok preko egzistencijalne provalije nezaposlenosti i gladi.« Ibid., str. 171.

61

O »konstatnoj rekonstrukciji muževnosti kroz potrošnju«, revidiranju »muškog identiteta« u okviru konzumerističkih vrijednosti, odnosno afirmiranju modela nove, znatno »mekše« muževnosti, koja je orijentirana na narcističku potrošnju i užitek, usp. *ibid.*, str. 160–161.

mizma, mogućnosti komercijalizacije (stvaranje profita) i apolitičnosti. Pozabavimo se na kraju navedenom karakteristikom. Moderni narcizam svoju stvarnost, između ostalog, gradi u tijesnoj povezanosti sa slobodom izbora:

»Što izoliraniji postajemo od stvarnog sudjelovanja u društvenoj i političkoj sferi, to smo više upućeni na gospodarenje samima sobom. Što nepredvidljiviji i nekontroliraniji postaje tijek našeg života, to nas više pozivaju da zacrtamo vlastiti kurs, da 'zagospodarimo' svojom sudbinom i da se preobrazimo.«⁶²

Ova vrsta proklamiranog dostojanstva privacije ima svoje pretpostavke i konzekvence koje su neosporno vezane za koordinate etabliranog načina funkcioniranja sistema društvenosti. Jedna od njih je i to da se kroz hipostazu narcizma smanjuje »emocionalni naboj investiran u javni prostor« (odustajanje od značajnije političke participacije i potrebe mijenjanja danih okolnosti), uz zadovoljavanje upražnjavanjem »privatnog« bavljenja sobom. Riječ je o svojevrsnoj demobilizaciji javnog prostora, odnosno pretumačenju njegove funkcije.⁶³ Neonarcizam se, kako je primijećeno u literaturi, rađa iz otpadništva od politike i podrazumijeva svojevrsnu amortizaciju »politiziranog tijela« te značajno relaksiranje od odgovornosti za »kvalitetu« ustrojstva zajednice.⁶⁴ To, prema Lipovetskom, predstavlja kraj *homo politicus* i nastupanje *homo psychologica* (kroz razne forme traganja za egom, vlastitim interesom, ekstazom osobnog oslobođenja, kroz opsjednutost tijelom). U tom pogledu, narcizam se može, u svom immanentnom doprinosu neutralizaciji *homo politicus*, sagledati i kao princip *statusa quo*. Na drugoj strani, kao jedan od radikalnih odgovora na opću depolitizaciju i amortizaciju »političkog tijela«, javlja se korištenje tijela kao sredstva terorizma.⁶⁵ Međutim, takva upotreba, koja podrazumijeva destrukciju vlastitog i tuđih tijela, pokazuje se kao manjkavi i pseudo-politički pristup. Iako, u načelnom smislu, može biti motiviran određenim političkim ciljevima, terorizam u biti donosi suspenziju političkog te nije rješenje za racionalnu i svrsishodnu »politizaciju tijela«. Nesumnjivo je da »pronalaženje političkog« (Ulrich Beck) predstavlja stalni zadatak i kompleksan problem, da moderna politička borba uključuje i svojevrsno previranje u pogledu ciljeva i metoda, odnosno traženje načina proširivanja slobode političke participacije. Iako društva liberalne demokracije podrazumijevaju čitav korpus prava vezanih za političko djelovanje, ona posjeduju i mehanizme odstranjivanja svakog netipičnog pojavljivanja tijela u političkom smislu (naravno, kao medija političke borbe, ideja i zahtjeva), što je motivirano ciljem očuvanja određenih interesa.⁶⁶

Na kraju, iako postoji značajna suglasnost kada se govori o činjenicama vezanima za etabliranost »narcističke kulture« i »eksplozije narcizma«, mogla bi se, iz sasvim drugačije »optike«, postaviti naizgled iznenađujuća pitanja: Jesu li moderni ljudi dovoljno narcisi? Da li dovoljno vole i cijene sebe? Jesu li dovoljno individualisti ili samo koriste površnu »stranu« slobode unutar zacrtanog kruga koji prije svega podrazumijeva održanje sistema Moći i Profita? Je li ta vrsta individualizma (praćena svojevrsnim ponosom u pogledu neobaziranja na ono opće) najdalji odmak od kolektivismu i u tom smislu nešto najslobodnije ili je nešto najudaljenije od slobode i dostojanstva (ako ih shvatimo u povezanosti s aktivitetom i mogućnošću istinskog kreiranja vlastitog svijeta)? Jesu li moderni narcisi žrtve samoobmane i korisnici serviranog privida koji im omogućuje da se osjećaju posebnima dok su u stvari samo »potrošno sredstvo« određenog sistema, isključeni iz odlučivanja u bitnim stvarima?⁶⁷

Ovdje ćemo se zadovoljiti samo napomenom vezanom za odnos *narcizma* i *istine* s obzirom na posljednje navedeno pitanje. Fromm govori o modernom

Narcisu koji, u svojoj »subjektivizaciji«, u pogledu istine ima »dvostruki standard percipiranja« i »pokazuje ozbiljne nedostatke u percipiranju«. Drugim riječima, nedostaje mu »sposobnost objektivnosti«. ⁶⁸ Upravo zato se čini da se može govoriti o sintezi »lažnog samouvida« narcizma i ideologijske »lažne svijesti«, sintezi koja je potrebna za očuvanje određenog sistema reprodukcije društvenosti. U okviru toga, aktualni položaj individualnosti, njegovu moralnu i uopće vrijednosnu konfuziju, možda najbolje dočaravaju Kafkine riječi: »Ti si slobodan i zato si izgubljen.«

Slobodan Sadžakov

Narcissism and the Body

Abstract

This paper will analyse certain aspects of body functioning within contemporary practical reality, primarily within its contextual relationship with contemporary narcissism phenomenon. The analysis mainly focuses on the relationship between individuality and narcissism, considers the possibility of ethical valuation of the position and function of narcissism, as well as valuation of the newly formed bodily identities in contemporary sociability.

Key words

individualism, narcissism, body, capitalism, egoism

62

R. Salecl, *Tiranija izbora*, str. 26.

63

»Res publica je devitalizirana, krupna 'filozofska', ekonomska, politička i vojna pitanja izazivaju istu nehajnu pažnju kao bilo koja vijest iz crne kronike, sve 'uzvišene stvari' postupno se urušavaju, zahvaćene opsežnom operacijom društvene neutralizacije i banalizacije. Izgleda da jedino privatna sfera izlazi kao pobjednica iz te plime apatičnosti; briga o zdravlju, očuvanju materijalnog položaja, oslobađanje od 'kompleksa', čekanje ljetovanja: postalo je moguće živjeti bez ideala, bez transcendentnog cilja.« G. Lipovetsky, *Doba praznine*, str. 67–68.

64

»Skrbnički liberalizam koji pojedince oslobađa moralne odgovornosti i prema njima se odnosi kao prema žrtvama društvenih okolnosti.« Ch. Lasch, *Narcistička kultura*, str. 248.

65

»Ma koliko to bilo paradoksalno, jedini rastući pokret koji još ozbiljno doživljava danost tijela i u njega polaže globalnu religiozno-po-

litičku misiju jest terorizam, opsjednut svetošću i smrtnošću tijela, pun spremnosti da ga raznese eksplozijom radi rajskog blaženstva svojih mučenika i izbavljenja svijeta od nevjernika. No, i za terorizam se tijelo, u biti, pretvara u figuru političkog jezika, u retorički stih ultimatum...« M. Epštejn, *Filozofija tela*, str. 19.

66

Primjer pokreta Occupy Wall Street pokazuje se sa stanovišta sistema kao »višak tjelesnog pojavljivanja«, a kao glavni argument za njegovo suzbijanje ističe se onaj – »komunalni«: tako politizirana tijela moraju se ukloniti jer »ometaju« svakodnevno funkcioniranje života.

67

Kant odbacuje određene oblike oholosti jer se mogu prodati, ali govori o »plemenitoj oholosti« koja vodi do samopoštovanja kako bi se izbjegao grijeh servilnosti.

68

E. Fromm, *Zdravo društvo*, str. 26.